

ALEKSIEJUS LUCHTANAS, OLEGAS POLIAKOVAS

Vilniaus universitetas
aleksas.luchtanas@gmail.com, oleg.poljakov@flf.vu.lt

Kai kurie baltų ir slavų etnogenezės aspektai

Buvo iškelta daugiau kaip dešimt hipotezių, kurios nustato indoeuropiečių protėvynės vietą. Paplitusi nuomonė, kad indoeuropiečiai pagrindinėje Europos dalyje buvo ateiviai. M. Gimbutienės hipotezė, kuri sieja pirmą indoeuropiečių protėvynę su teritorija tarp pietų Ukrainos, Rusijos stepių ir Uralo geriausiai paaiškina vėlesnį jų paplitimą tarp Atlanto vandenyno ir Viduržemio jūros regiono iki Indijos subkontinento (Henas V. A., Šraderis O., Childe V., Gimbutas M. ir kt.).

A. Šleicheris manė, kad germanų, baltų ir slavų kalbos atsirado iš vienos indoeuropiečių prokalbės tarmių grupės, ką rodo jų svarbios bendros izoglosos. Ši grupė dabar yra vadinama šiaurės indoeuropiečiais (G. Klingenschmitt, Z. Zinkevičius). Šiaurės indoeuropiečių vakarų dalies gentys gana anksti atskilo nuo kitų genčių. II tūkstantmečio pr. Kr. antroje pusėje jos nukeliavo iki Šiaurės ir Baltijos jūrų. Erdvė tarp jūrų ir pietų Skandinavijos laikoma ta teritorija, kurioje susiformavo senovės germanai ir jų prokalbė. Archeologiniai radiniai rodo, kad II tūkstantmečio pabaigoje germanai paplito Oderio ir Vezerio žemupyje, apie 750 pr. Kr. – Vyslos žemupyje, o apie V a. pr. Kr. – Reino žemupyje. Apie mūsų eros I a. germanai jau užėmė didelę centrinės ir rytinės Europos teritoriją. Rytų Europoje didelė teritorija buvo apgyvendinta rytų germanų. Gotai gyveno prie Vyslos žiočių, burgundai – tarp Vartos ir Vyslos, o Vandalai – Silezijoje.

Rytinė šiaurės indoeuropiečių dalis ne vieną šimtmetį apgyvendino teritoriją į vakarus nuo Maskvos iki Baltijos jūros. Šioje teritorijoje buvo daug miškų, pelkių, vandens telkinių, kurie apsunkindavo žmonių komunikaciją, todėl jie ir buvo toli nuo senovės susisiekimo ir prekybinių kelių. Priešistorėje žemėse, kurios vėliau tapo etnografinių baltų teritorijomis, gyveno neindoeuropietiškos gentys. Kolonizacijos metu vyko rytų šiaurės indoeuropiečių skilimas.

Viena jų dalis dar prieš didįjį tautų kraustymąsi atskilo ir apgyvendino teritorijas nuo Dniepro į vakarus ir pietus. Tos gentys, įsikūrusios prie senų svarbiausių kelių, buvo anksti įtrauktos į minėtą tautų kraustymąsi. Tuo metu jos pradėjo intensyviai maišytis su kitomis tautomis. Taip susidarė palankios sąlygos sparčiam gyventojų skaičiaus augimui ir esminiams kalbos pakitimams. Tų pakitimų pasekmė buvo slavų ir jų bendros kalbos – slavų prokalbės atsiradimas. Per kelis šimtmečius jų kalba smarkiai pasikeitė. Istorinės sąlygos slavams susiklostė palankios, kad iš pradžių hunų, vėliau Avarų kaganato dėka, o po to ypač po jo žlugimo slavai per trumpą laiką paplito milžiniškoje teritorijoje nuo Dniepro iki Elbės, Adrijos ir šiaurės Graikijos. Po to keletą šimtmečių jų kalba mažai kito. IX a. Kirilo ir Metodijaus sukurtą literatūrinę kalbą ilgą laiką dar suprato visi slavai.

Pagrindinė rytinių šiaurės indoeuropiečių dalis ilgą laiką judėjo Baltijos jūros link ir ją pasiekė. Iš jų susiformavo baltai. Jų vakarų dalis atskilo ir apgyvendino teritorijas, vėliau žinomas kaip baltų Prūsija. Baltų šiaurės dalis susidūrė su Baltijos finų gentimis, kurios turėjo būti gana gausios. Jų kalba padarė tokį didelį poveikį tiems baltams, kad laikui bėgant pradėjo formuotis latvių kalba. Priešistorinės Lietuvos gyventojai neindoeuropiečiai turbūt buvo ne tokie gausūs ir gerokai primityvesnės kultūros. Jų asimiliacija nepaliko kokių nors ryškesnių pėdsakų, o susiformavusi lietuvių kalba liko archajiškiausia iš visų ne tik regiono, bet ir kitų indoeuropiečių kalbų.

Galindiškoji „Didžioji aisčių migracija“ nėra pagrįsta istoriniais, archeologiniais ir kalbiniais argumentais. Jos idėja buvo suformuluota rusų mokslininko V. Toporovo. Straipsnyje „Галинды в Западной Европе“ jis rado galindų pėdsakų didelėje vakarų ir centrinės Europos teritorijoje. Visi tie pėdsakai iš tikro yra tik panašūs vietiniai pavadinimai, kuriuos jis sieja su etnonimu *Gal-ind-*, kilusiu iš baltų žodžio *gal-as. Savo nuomonę V. Toporovas parėmė spėliojimu, kad „galindai buvo vienintelė baltų gentis, dalyvavusi didžiajame tautų kraustymesi“. Ši idėja yra išplėtotą E. Jovaišos dviejų tomų monografijoje „Aisčiai“.

Yra daug argumentų, kurie gali paneigti tokius spėliojimus. Visų pirma susidaro įspūdis, kad V. Toporovas nepaiso istorinių šaltinių, archeologijos duomenų ir patikimų kalbinių faktų. Galindiškosios „Didžiosios aisčių migracijos“ propaguotojai nemato arba nenori matyti, kad tose teritorijose, kur jie aptinka galindų pėdsakų (tai yra tik įtartini etnonimai) daug šimtmečių gyveno keltai. O juos graikai nuo III a. pr. Kr. pradžios vadino žodžiu *Galatai*, romėnai – *Galli* (Ispanijos Galicijoje – *Gallaeci* arba *Callaeci*). Todėl nėra nuostabu, kad keltai paliko gausių pėdsakų, tarp jų aibę vietovardžių su tokiomis šaknimis Europoje (jų yra netgi Mažojoje Azijoje). V. Toporovo argumentacijos dirbtinumą pabrėžia ir tokie faktai:

1) galindai ten turėjo gyventi ilgai – ne vieną šimtmetį, kad būtų galėję iš tikrųjų palikti savo pėdsakų tose teritorijose. Jie turėjo jas apgyvendinti dar gerokai iki didžiojo tautų kraustymosi. Tačiau tų žemių istorija yra gerai dokumentuota istorinių šaltinių ir archeologijos duomenų. Galindų ten nėra net iki anksčiau minėto istorinio įvykio.

2) Įtartinai atrodo tai, kad kitų toponimų, išskyrus su šaknimi *gal-*, pseudogalindai nepaliko. Žemyno keltai, kurie ten ilgai gyveno, paliko tūkstančius pavadinimų, susijusių ne tik su jų minėtais etnonimais, tarp jų – ir valstybių, pvz.: Belgija, Helvecija (Šveicarijos tradicinis pavadinimas), Bohemija (Čekijos senasis pavadinimas), Valachija (senasis Rumunijos pavadinimas), Bavarija, istorinė Galatija (dab. Turkijoje). Kalnynų pavadinimų – Alpės, Apeninai, Ardėnai ir t. t. Daugelio miestų pavadinimų – Paryžius, Milanai, Viena, Bona, Maincas, Triras, Regensburgas, Galatas ir šimtus kitų.

3) Dažnai V. Toporovas yra nenuoseklus. Jis aptiko daug „galindų etnonimų“ Ispanijos autonominiame regione Galisija. Tokiu atveju jam reikėjo pripažinti, kad Galisija yra Galindija – galindų šalis. Tačiau iš tikrųjų, kaip gerai žinoma, šis pavadinimas irgi susijęs su keltais. Iberų pusiasalyje, kaip liudija istoriniai šaltiniai ir archeologiniai radiniai, keltai irgi ilgai gyveno ir jų pėdsakų yra aptinkama ne tik vietovardžiuose. Keltai ten paliko rašto – keltų–iberų paminklus.

Labai dirbtinis atrodo spėliojimas, kad tik galindai iš visų baltų genčių buvo įtraukti į rytų germanų žygius. Tuo ir aiškinami vietovardžiai su minėta šaknimi. Rytų germanų žygiai per Europą ir netgi Afriką yra gana argumentuotai paliudyti istorinių šaltinių. Kodėl mes niekur negalime rasti duomenų apie galindus, kurie, pasak V. Toporovo, E. Jovaišos ir kitų, paliko daug pėdsakų iki Pirėnų? Susidaro įspūdis, kad toponimijoje galindai paliko ryškesnius pėdsakus negu rytų germanai. Ar galėjo tik galindai būti įtraukti į rytų germanų žygius? Mes žinome, kad rytų germanų gentys buvo gausios, o galindai – tik viena iš daugiau nei dešimties prūsų genčių. Ir dėl to jų skaičius buvo menkas. Jie buvo įsprausti į nedidelę teritoriją tarp germanų, slavų ir kitų baltų. Jei jų padėtis būtų buvusi kaip hetitų Anatolijoje arba variagų rytų Slavijoje, tai tada jie būtų galėję vadovauti rytų germanų žygiams. Ir tai būtų būtinai būtų atspindėta istoriniuose šaltiniuose. Palyginti su germanais, galindai tais laikais buvo „laukiniai“ gyventojai. Jei galindai būtų buvę rytų germanų įtraukti į jų žygius, tai dėl jų riboto skaičiaus jie geriausiu atveju būtų greitai asimiliuoti arba sunaikinti.

Nepagrįsta atrodo ir galindų rytų migracija, turint galvoje genčių menkumą. Tais laikais prasidėjo didelė slavų migracija į tą teritoriją, kurioje anksčiau gyveno rytiniai šiaurės indoeuropiečiai. Ir abejotina, kad jiems buvo reikalingi sąjungininkai – galindai. Likusieji pirminėje teritorijoje rytiniai šiaurės indoeuropiečiai iš pradžių buvo atskirti nuo kitų giminiškų genčių, iš kurių po migracijos į vakarus susiformavo baltai. Galima manyti, kad jų kalba buvo šiek tiek archajiškesnė negu lietuvių kalba. Jau didžiojo tautų kraustymosi metu prasidėjo laipsniškas tų teritorijų slavėjimas. Jis tęsėsi daug šimtmečių. Tai ir paaiškina, kad tose teritorijose iki šiol išliko daug rytinių šiaurės

indoeuropiečių vietovardžių, kurie mažai skiriasi nuo šiuolaikinių lietuviškų pavadinimų dėl šios kalbos ypatingo archajiškumo. Jei būtų vykusį rytinė galindų migracija, tai galindai irgi būtų galėję palikti daug kitų pėdsakų, ne tik savo etnonimus. J. Otkupščikovas, išsamiai tyrinėjęs tų teritorijų vietovardžius, neaptiko vakarų baltų formų. Kalbiniu atžvilgiu pavadinimą su šaknimi *gol-* galima susieti su vakarų baltų etnonimu „galindai“, tačiau apie jų ryšius galima tik spėlioti. Logiškai galima manyti, kad rytinių šiaurės indoeuropiečių gentis galindai iš pradžių gyveno Pamaskvyje ir jų dalis atsirado prie Baltijos jūros bei tapo vakarų baltais (plg. pavadinimus tiurkų *Bulgarija* prie Kamos upės ir dab. slavų *Bulgarija*). Tačiau tai buvo tais laikais, kai dar nebuvo atskirų baltų ir slavų genčių. Taip pat tokius pavadinimus kaip upė *Litovka* (į rytus nuo Maskvos) ir pan. su pavadinimu *Lietuva* irgi gali sieti tik bendra etimologija. Gerai žinoma – istorinės Lietuvos ten nebuvo, o upės pavadinimas yra senesnis.